

Ahdistuksen kautta aktiiviseksi ilmastotoimijaksi – kuvakirjojen diskurssit ja ekologiset tapahtumaympäristöt

Kaisu Rättyä, Ellinoora Hakala & Reetta Matilainen

ABSTRAKTI

Artikkelissa selvitetään, miten kuvakirjoissa kuvataan lasten ja nuorten toimijuutta suhteessa luontoon ja eläimiin sekä miten asiaa voi tarkastella ekokriittisessä kirjallisuudenopetuksessa. Tarkastelemme faircloughilaisen diskurssianalyysin ja ekokriittisen miljöönkuvauksen analyysimallin avulla seitsemää kuvakirjaa vuosilta 2019 ja 2020.

Ilmastotoimijuus näyttäytyi teoksissa erilaisten luontokuvausten, lapsi- tai eläinpäähenkilöiden kombinaatioina. Ilmastotoimijuuteen liittyi viisi diskurssia: yksilöä vastuuttava kuluttajakansalaisuus, kritiikki nykyjärjestelmää kohtaan, ylisukupolvinen yhteisvastuullisuus, keskiluokkaisen taustan resurssit ja ahdistava ilmastotoimijuus.

Kohdeteosten päähenkilöiden ikä vaikutti toimijuuteen. Mitä nuorempi päähenkilö oli, sitä pienempi hänen vastuunsa oli ja sitä suppeammassa mutta turvallisemmassa sosiaalisessa ympäristössä hän ilmastokysymyksiä tarkasteli. Yhteisvastuuta jakoivat kirjoissa myös eläinhahmot. Vanhemmat päähenkilöt kuvattiin yksin vastuunkannon ja ilmastokriisin ahdistamina. Ahdistavan ilmastotoimijuuden piirteitä ovat toiminnan käynnistymisen yksilön heräämisestä, yksinäisen toimijan ahdistuminen vallitsevasta tilanteesta ja yhteisöllisen tuen saaminen myöhemmässä vaiheessa. Diskurssi näyttäytyy myös kuvituksessa, jossa päähenkilöt positioidaan apokalyptisten maisemien ääreen yksin.

Asiasanat: ekokritiikki, ilmastomuutos, toimijuus, diskurssianalyysi, kuvakirjat, kirjallisuudenopetus

Miltä ilmastokriisi näyttää lasten- ja nuortenkirjoissa? Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus on jo pitkään käsitellyt luontosuhdetta kirjoissa (Buell 1995, 2005; Garrard 2004; Goga ym. 2018; Lahtinen & Lehtimäki 2008; Massey & Bradford 2011). Sama trendi on nähtävissä myös lastenkirjallisuudentutkimuksessa. Viime vuosien aikana ilmastomuutos ja lasten toiminta sen pysäyttämiseksi on kiinnostanut yhä enenevässä määrin kuvakirjojen, lasten- ja nuortenkirjojen tekijöitä niin Suomessa kuin muuallakin. Teosten tematiikka on suunnannut tutkimuksen kiinnostusta lasten toimijuuteen ekokansalaisina. (Koljonen 2021; Laaksonen 2020; Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011; Wistisen 2020.) Lastenkirjallisuudentutkimuksen *The Lion and the Unicorn* -lehdessä julkaistiin vuonna 2021 teemanumero ilmastomuutoksesta. Sen esipuheessa Marek Oziewicz ja Lara Saguisag (2021, vii-ix) kommentoivat tutkimuksen tehtäviä: tutkimuksen on reflektoitava sitä, miten kirjallisuus on kuvannut ilmastokriisiä ja lasten toimijuutta sekä mietittävä mahdollisuuksia siihen, onko teoksissa käsitellyillä aiheilla mahdollisuus voimaannuttaa lukijoita. Tällaiseen reflektointiin tutkimus tarvitsee analyttisiä työkaluja, joilla voidaan tarkastella, miten kertomukset rakentuvat, millaisia strategioita tekijät käyttävät ja millaisia todellisuuksia niissä luodaan.

Luontotematiikan, luontotietoisuuden ja ympäristöongelmien käsitelyä on lasten- ja nuortenkirjallisuudessa pidetty oivana väylänä tuoda erilaisia näkökulmia lasten tietoisuuteen. Tällainen toiminta on liitetty keskusteluun kirjallisuuden merkityksestä, kirjallisuuden vaikutuksesta ja samalla kirjallisuudenopetuksen mahdollisuuksista arvo- ja asennekasvatuksessa (Massey & Bradford 2011; Lucksinger 2014; Myren-Svelstad 2020). Lapsinäkökulmainen tutkimus haastaa kuitenkin tällaisia näemyksiä ja kysyy, miten eettiseen käytökseen voidaan oikeastaan kirjallisuudella vaikuttaa, tai etteivätkö lapset olisi toimijuudessaan jo valmiiksi luonnosta kiinnostuneita (esim. Heggen ym. 2019; Myren-Svelstad 2020). Ekokriittisen näkökulman ja teorian tuominen kirjallisuudenopetuksen tutkimukseen on Suomessa ollut varsin vähäistä (kuitenkin esim. Rättyä 2010). Tästä syystä aihepiiriä onkin tarpeellista tutkia lisää ja laajentaa aiheen käsitelyä esimerkiksi opetuskokeiluun opettajankoulutuksessa, kuten Norjassa on jo tehty (Goga 2019; Guanio-Uluru 2019) ja kuten Värrä (2018, 133–137) esittää pohtiessaan opettajankoulutuksen mah-

dollisuuksia. Avaamme artikkelissamme ekokriittistä kirjallisuudentutkimusta ja kasvatustiedettä yhdistäviä näkökulmia 2020-luvun vaihteen kuvakirjoihin ja niiden tulkintaan. Erityisesti meitä kiinnostaa se, miten kuvakirjoissa kuvataan lasten ja nuorten toimijuutta suhteessa luontoon ja eläimiin luonnossa, ja miten pystymme tuota representaatiota avaamaan diskurssianalyysin ja ekokriittisen miljöönkuvauksen analyysimallin avulla. Tarkastelemme seitsemää kuvakirjaa: Pirjo Havian ja Viktor Amoussoun *Meren maha on kipeä* (2020), Seija Helanderin ja Anne Stoltin *Hilppa Hömötiainen* (2019), Ville Hytösen ja Pete Revonkorven *Pikku-Matelin laulu* (2019), Tiina Nygårdin ja Marjo Nygårdin *Hulivili ja oikkuileva ilmasto* (2020), Mikko Pelttarin ja Jenna Kunnaksen *Näkymätön myrsky* (2019), Zoë Tuckerin ja Zoe Persicon *Rohkea tyttö ja jättiläiset* (2020) ja Jeanette Winterin *Kotimme on tulossa* (2020).

EKOKRIITTINEN KIRJALLISUUDENOPETUS JA LASTEN TOIMIJUUS

Ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen ja kriittisen lukemisen kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti teosten luontokuva, ihmisen ja luonnon suhde sekä ekologinen viisaus. Erityisesti tarkastellaan, kuinka tarinaan sijoitettu luonto sitoutuu teemaan, kuinka tarinan fyysinen ympäristö kiinnittyy juoneen tai mikä on tekijän sanoma ja millainen on teoksen syntykonteksti. (Garrard 2012; Glotfelty 1996; Lahtinen & Lehtimäki 2008.) Ekokriittinen kirjallisuudenopetus pohjaa ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen ideaan tarkastella luonnon ja ihmisen suhdetta (Goga & Pujol-Valls 2020; Guanio-Uluru 2019; Myren-Svelstad 2020). Kiinnittämällä huomiota kirjallisuudessa esiintyvien henkilöhahmojen toimintaan ympäristössään ja ekokansalaisina (*ecocitizens*) voidaan opetuksen avulla herättää nuorten lukijoiden kiinnostusta aihepiiriin ja laajentaa ymmärrystä ekologisesta tematiikasta (Massey & Bradford 2011).

Kirjallisuusdidaktikassa huomio kiinnittyy erityisesti siihen, mitä sisältöjä opetetaan ja miten niitä opetetaan ja opiskellaan (vrt. myös Krogh ym. 2017, 34–51). Opettajan kirjallisuusdidaktiset valinnat kohdistuvat siihen, mitä teoksia hän käsittelee ja millaisia työskentelytapoja hän käyttää – kirjallisia, visuaalisia, draamallisia, dialogisia, yksilöllisiä, analyyttisiä, tulkinnallisia tai kokemuksellisia.

Opetussuunnitelmissa ja opettajien kirjallisuusedidaktisissa valinnoissa voivat yhdistyä tekstianalyttiset työtavat ja kokemuksellisuus. Kirjallisuudenopetuksen työtavat valikoituvat sekä valittujen teosten, oppimistavoitteiden ja opettajan ja oppilaiden kiinnostusten mukaan (Rättyä 2021). Ekokriittisessä tekstianalyttisessä työskentelyssä tarkastellaan oppilaiden kanssa teoksia esimerkiksi tutkimusprojektin aikana kysymyksiin: Miten luontoa kuvataan kirjoissa? Mitä tietoa luonnosta valitut teokset välittävät? Mikä on luonnon merkitys kirjan päähenkilöille? Millainen henkilöhahmojen luontosuhde on teoksen aikajanan aikana? Millaiseen ympäristöön tapahtumat sijoittuvat? Miten teoksen luontosuhde konkretisoituu sanoissa ja kuvissa? (Goga 2019.) Mielestämme huomiota voi kiinnittää myös siihen, miten henkilöhahmot toimivat ja keiden kanssa. Kysymyksiä kannattaa konkretisoida nuoremmille oppilaille puhumalla luonnon sijaan eläimistä ja kasveista.

Oppilaiden ohjaaminen kestävän elämäntavan omaksumiseen esitetään *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa* (Opetushallitus 2014, 101, 158, 285) yhtenä laaja-alaisena tavoitteena. Kestävät elämäntavat, ekososiaalinen sivistys ja ympäristökasvatus kuuluvat ilmastotoimijuuden lähtökohtiin.

Myren-Svelstad (2020) on käsitellyt kirjallisuuden ja ekokriittisen kasvatuksen suhdetta ja hylkää ajatuksen siitä, että ilmasto- ja ympäristönsuojeluteemaisen kirjallisuuden lukeminen tai edes tarkempi tarkastelu ja analysointi kasvattaisi automaattisesti ekokriittisiä toimijoita. Kirjallisuus nähdään kuitenkin yhtenä tekijänä tukemassa lapsen tai nuoren kykyä hahmottaa ilmiöitä ympärillään ja muodostaa omaa identiteettiään ja toimijuuttaan. Ekokriittisessä kirjallisuudenopetuksessa huomio kannattaakin kiinnittää siihen, mitä ja miten luemme (Myren-Svelstad 2020; Rättyä 2021, 43–44.)

Niin kuin kaikessa kasvatuksessa, myös kirjallisuuskasvatuksessa tärkeässä roolissa on lapsen ja nuoren toimijuus (*agency*). Toimijuus on sosiokulttuurisesti välittynyt kyky ja halu toimia (Ahearn 2001). Sosiaalipedagogiikan näkökulmasta toimijuus on jaettu esimerkiksi persoonalliseen, paikalliseen ja globaaliin yhteiskunnalliseen toimijuuteen. Sosiaalipedagogiikan alalla ekologisen sivistyksen ja hyvinvoinnin kysymykset ovat viime vuosina olleet pinnalla. (Nivala & Ryyänen 2019, 253–254.) Ekososiaalinen sivistys ottaa huomioon ekologisten, sosiaalisten ja taloudellisten intressien väliset

hierarkiat siten, että planetaarisista rajoista kiinni pitäminen on ihmisen toiminnassa olennaisinta (Salonen 2014). Kasvatustieteissä toimijuus nähdään yksilön tarkoituksenmukaisena käytöksenä jonkin hyväksi. Ilmaston hyväksi toimimisesta kirjoittaessamme käytämme toimijuuden termiä ilmastotoimijuus, jota on käytetty esimerkiksi nuorten ilmastoahdistusta tarkastelevassa hankkeessa (Pihkala ym. 2020). Ilmastotoimijuus keskittyy kestävään kehitykseen ja ekososiaalisen sivistyksen mukaiseen toimintaan ilmaston hyväksi (Hakala & Matilainen 2021).

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimuksen (Yhdistyneet kansakunnat 1989) mukaisesti lapset ovat valtionsa kansalaisia, ja heillä tulee olla mahdollisuus toteuttaa toimijuuttaan yhteiskunnassa myös ilmastokriisin näkökulmasta. Lastenkirjallisuudentutkimuksen alueella termi ekokansalaisuus (*ecocitizens*) on ollut keskeinen avainsana (ks. Massey & Bradford 2011; Heggen ym. 2019). Myös ympäristö- tai ilmastoaktivismiin näkökulmat ovat astuneet sen rinnalle, ja usein tutkimuksissa on kytkös ruotsalaisen ilmastoaktivisti Greta Thunbergin toimintaan (Ryman 2021).

Ilmastotoimijuus sisältyy myös ekokansalaisuuden (Heggen ym. 2019) toimintaperiaatteeseen. Ekokansalaisuuden tavoitteena on kantaa yhteiskunnallinen yksilönvastuu ilmastokriisi huomioon ottaen. Ekokansalaiseksi kasvaminen vaatii aikuisten tukea, jota kasvatuksella voidaan tarjota. Ekokriittinen kirjallisuudenopetus tarjoaa mahdollisuuden tutkia, oppia ja inspiroitua lastenkirjojen ilmastotoimijuudesta. (Heggen ym. 2019; Massey & Bradford 2011.) Koska lastenkirjallisuudessa eläinhahmot esiintyvät toimijoina – eläiminä tai ihmisenkaltaisina eläinhahmoina tai eläinleluina, eläinhahmoja on myös syytä tarkastella ekokansalaisina tai ekokriittisinä toimijoina.

METODOLOGISET VALINNAT

Tässä artikkelissa kehitämme analyysikehystä, jonka avulla voidaan tarkastella henkilöhahmojen ja luonnon vuorovaikutussuhteita. Tarkastelemme kriittisen sisällönanalyysin (Stephens 2015; Short ym. 2017) avulla, miten lasten ilmastotoimijuus näyttäytyy 2019–2020 julkaistuissa ilmastoteemaisissa kuvakirjoissa. Huomiomme kiinnittyy siihen, millaisena luonto

näyttäytyy kasvien ja maiseman kuvausten kautta ja eläinten mahdollisina toimijuuksina sekä vuorovaikutuksena kirjan muihin toimijoihin. Selvitämme, miten kirjojen teksteissä ja kuvissa kuvataan miljöötä eli fyysisistä ympäristöä, ajallista ympäristöä ja sosiaalista ympäristöä ja millaisia eroja niiden mikro-, meso- ja makrotasojen kuvauksissa on suhteessa ilmasto-kriisiin ja toimijuuteen.

Analysoidut teokset

Suomessa julkaistaan vuosittain vajaat 1000 lasten- ja nuortenkirjaa (Suomen kustannusyhdistys 2021). Lastenkirjainstituutin tilastot, joissa on mukana myös Suomen kustannusyhdistyksen kuulumattomien julkaisijoiden teoksia, ilmoittavat kotimaisten ja käännettyjen kuvakirjojen määräksi 413 (vuosi 2019) ja 437 (vuosi 2020). Viime vuosina luontotematikka ja ilmastonmuutos ovat nousseet entistä vahvemmin esiin. (Lastenkirjainstituutti 2021.) Aineiston esivalinta tehtiin vuonna 2020, kun Hakala ja Matilainen valitsivat vuosina 2018–2020 ilmestyneitä ilmastoaiheisia lastenkirjoja omaan tutkimusprojektiinsa. Tätä artikkelia varten esivalinnassa löytyneistä teoksista valittiin tarkemmin analysoitaviksi seitsemän kuvakirjaa, joissa edellä mainitut diskurssit ovat edustettuina. Vuosina 2019–2020 julkaistujen teosten valintaperusteina oli se, että ne ovat selkeästi fiktiivisiä lapsille suunnattuja runsaasti kuvitettuja ilmastoaiheisia teoksia, joissa käsitellään lasten suhdetta luontoon aktiivisen toimijuuden näkökulmasta. Halusimme selvittää luonnon merkitystä kirjan päähenkilöille, henkilöhahmojen luontosuhdetta tapahtumien aikajanalla ja tapahtumaympäristöjä. Toimijuuden ja sen kuvauksen kehittyminen on selkeämmin hahmotettavissa fiktiivisessä tarinassa ja sen kuvituksissa, joten tietokirjat rajattiin aineiston ulkopuolelle. Kiinnostavia teoksia, joissa huomio oli selkeästi luontotematikassa mutta ei ilmastotoimijuuksissa ja ilmastokysymyksissä, siirtyy käsiteltäviksi toisiin artikkeleihin.

Meren maha on kipeä -kirjassa (2020) Pirjo Havian tekstien rinnalla tarinaa vievät eteenpäin Viktor Amoussoun batiikkikuvitukset. Länsi-Afrikan rannikolla asuvat sisarukset Afi ja Kofi todistavat harvinaisen tapahtuman: merinahkakilpikonnan tulee rannalle munimaan. Kohtaamisen myötä Afi ja Kofi ryhtyvät toimiin auttaakseen kilpikonnia, jotka kärsivät mereen ajautuneesta muoviroskasta.

Seija Helanderin ja Anne Stoltin kuvakirjassa *Hilppa Hömötiainen* (2019) päähenkilö kuulee uutisen lähestyvistä hakkuukoneista, jotka uhkaavat kaataa eläinten vanhan kotimetsän ja viedä puut vessapaperitehtaalle. Hilppa ryhtyy pikaisiin toimiin yhdessä ystäviensä kanssa saadakseen tärkeän viestin neuvokkaille lapsille.

Ville Hytösen kirjoittamassa ja Pete Revonkorven tummanpuhuvasti kuvittamassa *Pikku-Matelin laulu* -kirjassa (2019) pikkuruinen Mateli-tyttö saa laulullaan kasvit kasvamaan, mutta hän uupuu raskaan vastuun kantamisesta. Matelin lopetettua laulunsa kasvit alkavat kuihtua ja metsiin syttyy tulipaloja. Mateli ja muut metsän asukkaat pelastavat metsän lopulta laulamalla yhdessä.

Tiina Nygårdin kirjoittamassa ja Marjo Nygårdin kuvittamassa kirjassa *Hulivili ja oikkuileva ilmasto* (2020) päähenkilö puuhastelee kasvi- maalla, mutta jostain syystä ulkona on ensin liian kuuma ja sitten sataa vettä ihan liikaa. Hulivili huolestuu asiasta ja päättää heti ryhtyä etanan ohjeistamiin toimiin.

Kuvakirjan ja kuvitetun lastenkirjan rajalla olevassa, kirjailija Mikko Pelttarin ja kuvittaja Jenna Kunnaksen *Näkymätön myrsky* -kirjassa (2019) sisarukset Juju ja Aatos huolestuvat lähilammen sairastumisesta ja ryhtyvät pelastamaan lampea.

Zoë Tuckerin kirjoittamassa ja Zoe Persicon kuvittamassa kuvakirjassa *Rohkea tyttö ja jättiläiset* (2020) Greta kuulee eläinten huolen jättiläisistä, jotka tuhoavat heidän kotinsa. Greta aloittaa mielenosoituksen, johon pian liittyy lisää lapsia ja eläimiä. Lopulta mielenosoitukset tuottavat tulosta ja jättiläiset huomaavat toimivansa väärin. Kirjan lopussa kerrotaan Greta Thunbergista ja mahdollisuuksista toimia ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi.

Jeanette Winterin realistissävytteisessä kuvakirjassa *Kotimme on tulesa* (2020) päähenkilö kuulee ilmastonmuutoksesta ensimmäistä kertaa koulussa, ja päivä muuttaa hänen elämänsä. Greta ottaa selvää ilmastonmuutoksesta ja ymmärtää uhkakuvat. Hän aloittaa ilmastolakon. Pian ilmiö leviää ympäri maailman. Kirjan lopussa on tietoa Greta Thunbergista ja hänen pitämistään puheista.

Teokset ovat sivumääriltään suppeita, 32–47 sivua. Kaikissa kohde- teoksissa on lähtökohtaisesti kuvitusta jokaisella aukeamalla. Pisimmissä kuvakirjoissamme on enemmän henkilöihahmoja ja tarkemmin kuvattu

juoni ja miljöö. Ne lähenevätkin näiltä osin lajityypiltään kuvitettua lastenromaanina.

Laajimmat eli *Näkymätön myrsky* (47 sivua) ja *Meren maha on kipeä* (45 sivua) sisältävät myös infotekstejä. Edellisessä kuusi viimeistä sivua keskittyy ilmastonmuutoksen kysymyksiin varsinaisen tarinan ulkopuolella. Jälkimmäisessä kirjassa mukana on leikki- ja ompeluohjeita sekä laulunootit.

Diskurssianalyysin käyttö

Lähestyimme ilmastotoimijuuden eri näkökulmia ja niiden merkityksiä diskurssianalyysin keinoja käyttäen. Faircloughin (2003) diskurssianalyysiparadigman mukaisesti keskitytään sanaston, tyylin ja genren merkityksiin osana kirjallisuuden tuottamia diskursseja. Kirjallisuus ei koostu ainoastaan yksiselitteisistä sanoista vaan kielenkäyttäjän pyrkimykset, arvot ja asenteet sekä vakiintuneet normit vaikuttavat kielellisiin merkityksiin (Pietikäinen 2020). Kielen lisäksi lastenkirjojen kuvat, kuvien ja tekstien suhde sekä esimerkiksi värimaailma vaikuttavat tarinaan ja sen tuottamiin merkityksiin. Diskurssianalyysillä paikansimme ilmastotoimijuuden taustalla vaikuttavia tekijöitä, kuten asenteita, valtaa ja oletuksia. Diskurssianalyysi kiinnittyy vallalla oleviin puhetapoihin, ympäröivään yhteiskuntaan ja sosiaaliseen toimintaan.

Ilmastokriisi koskettaa jokaista ihmistä, ja myös lapset ovat tietoisia tilanteesta (esim. Pihkala ym. 2020). Tutkimalla lastenkirjallisuutta voidaan saada käsitys siitä, millaista puhetta ilmastokriisistä suunnataan lapsille. Lasten ilmastotoimijuuteen keskityttäessä ollaan erityisesti kiinnostuneita siitä, millaisiin tekoihin lapsia kirjallisuuden keinoin kannustetaan. Analyysimme avulla syvensimme ymmärrystä siitä, millaisia rakenteita tekojen takana on ja miten ne yhdistyvät laajemmin ilmaston hyväksi toimimiseen. Yhteiskunta ja puhettavat muovautuvat jatkuvasti, ja sen myötä niiden toistamat diskurssit ovat myös dynaamisia ja kontekstisidonnaisia (Pietikäinen 2020). Tutkimuksessa esiteltyt diskurssit ovat tässä ajassa ja tilassa aineistosta tunnistetut diskurssit, mutta ajan kuluessa ja yhteiskunnan jatkuvasti muuttuessa tunnistettujenkin diskurssien suhteet muuttuvat.

Diskursseja käsitellessä niiden keskinäinen hierarkia ja valtasuhteet ovat osa analyysia. Esimerkiksi Pietikäinen (2020) kuvaa diskurssien valta-

taistelua selkeästi. Valtadiskurssien eli vahvasti esille nousevien ja yleisenä totuutena tai vallalla olevana rakenteena esiintyvien diskurssien kuvitteli olevan teksteistä helposti löydettävissä. Valtadiskurssien havaitsemista vaikeuttaa kuitenkin se, että ne ovat niin yleisesti hyväksytyjä, että niiden taustamerkityksiä voi olla vaikea tunnistaa ja nimetä. Valtadiskursseja haastavia ja erilaisia käsityksiä tuottavia diskursseja kutsutaan vastadiskursseiksi. Vastadiskursseja saattaa olla helpompaa tunnistaa, vaikka niitä esiintyy harvemmin kuin vallalla olevia diskursseja, sillä ne kyseenalaistavat yleistä ajattelu- tai puhetapaa. Hakalan ja Matilaisen (2021) tutkimuksessa korostui ilmastokriisistä ja sen teemoista vallalla oleva puhe ja se, kuinka yleinen yhteiskunnallinen puhe, instituutioiden käyttämä valta ja asenteet heijastuvat aineiston kirjoissa ja kuinka paljon valtakursseja haastetaan eri keinoin. Tässä artikkelissa tarkastelemme aiemman tutkimuksen esiin nostamia diskursseja kuvakirjojen miljööanalyysin avulla.

Ekologisen tapahtumaympäristön analyysimalli

Ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen piirissä on 2000-luvulla käytetty enenevässä määrin tutkimusmenetelmänä kriittistä sisällönanalyysiä (*critical content analysis*) (Bradford 2017; Short ym. 2017; Stephens 2015), jossa kriittisyyden pohjana on teoreettinen viitekehys ja se, miten analyysissä tavoitellaan sosiaalisten, poliittisten tai institutionaalisten epäkohtien purkamista. Analyysissä selvitetään, mistä teksti kertoo ja mistä se koostuu. Oleellista toimivassa kriittisessä sisällönanalyysissä on se, kuinka teoreettinen viitekehys ja metodologia yhdistetään (Stephens 2015). Teoreettisen näkökulman tuominen sisällönanalyysiin on laadullisessa tutkimuksessa Suomessakin saanut jalansijaa erityisesti hoitotieteissä esitellyn teorialähtöisen sisällönanalyysin myötä (Tuomi & Sarajärvi 2013, 101–122). Sen deduktiivisen analyysin viitekehysten esitetyssä teoriassa tai käsitejärjestelmässä ei edellytetä kriittistä tulokulmaa kuten kriittisessä sisällönanalyysissä. Analyysimme ja kriittinen tulkintakehyksistä tietoinen lähiluentamme (ks. Kortekallio & Ovaska 2020) tapahtuu ekokriittisen lukulinssin avulla.

Analysoimme aineistoksi valitut seitsemän kirjaa käyttäen aiemmin luotua analyysikehystä (Rättyä 2018), jonka avulla voidaan tarkastella henkilöhaamojen ja luonnon vuorovaikutussuhteita kaunokirjallisissa ja kuvitetuissa teoksissa. Analyysikehys pohjaa ekokriittiseen kirjalli-

suudentutkimukseen, kuvakirjatutkimukseen, paikatutkimukseen (ks. esim. Easterlin 2016) ja ekologiseen systeemiteoriaan (Bronfenbrenner 1994). Kehyksen yhtenä lähtökohtana on kuvan ja tekstin vuorovaikutuksessa muodostuva kokonaisuus. Lukutilanteessa yhdistyvät sanallinen ja kuvallinen merkkijärjestelmä. Idea analyysikehykseen on syntynyt Smithin ja Wilhelm (2010) kirjallisuudenopetuksen materiaalissa esitetystä graafisesta jäsentäjästä, jota on laajennettu kuvituksen tarkastelulla. Bronfenbrennerin (1994) ekologinen systeemiteoria kytkeytyy kasvatustutkimukseen, ja sen ajatuksena oli alkuaan tarkastella, miten ja millaisissa ympäristöissä lapset kehittyvät luonnollisesti. Systeemiteorian keskiössä on se, miten lapset ovat läsnä erilaisissa instituutioissa ja miten siirtymät instituutiosta toiseen tapahtuvat. Bronfenbrennerin alkupe-
räisessä mallissa ovat kehämäisesti sisäkkäin lapsen lähin mikrosysteemi (perhe, koti, koulu), tätä ympäröivä muista mikrosysteemeistä koostuva mesosysteemi ja uloimpana makrosysteemi, jossa yksilöillä ei ole itsenäistä roolia (vrt. kansakunta, historiallinen aikakausi).

Alkuperäisen analyysikehyksen (Rättyä 2018) esimerkkipäätösten ihmiskeskeisiä ilmauksia muokkasimme tämän artikkelin analyysikehykseen siten, että ne sopivat kuvaamaan ihmiskeskeisen maailmankuvan sijaan luontosuhdetta tavalla, joka kattaa paremmin eläinten ja kasvien paikan miljöössä. Kehyksessä käytimme termiä miljöö, jolla erotimme teoksissa esiintyvät sosiaalisen, fyysisen ja ajallisen ympäristön elementit artikkelin yleisemmällä tasolla esitetystä ympäristöön ja ekokriittiseen keskusteluun liittyvästä tematiikasta. Systeemit korvasimme termeillä mikro-, meso- ja makrotaso. Teosten miljööt hahmotettiin käyttäen analyysikehystä (taulukko 1), jossa ilmenee ekologisen systeemiteorian kehäajattelu, sosiaalinen, fyysinen ja ajallinen ympäristö.

Analyysissä tarkastelimme kunkin kirjan systeemitasoja sosiaalisen, fyysisen ja ajallisen ympäristön osalta niin kuvissa kuin teksteissä yhdessä syntyvää kokonaisuutta. Ympäristöjen avulla paikansimme erilaisia paikallisia, globaaleja ja sosiaalisia toimijuusareenoita ja ekokansalaisuuteen kasvamisessa tukevia yhteisöjä. Kukin kirjoittaja tarkasteli itsenäisesti kutakin kirjaa, ja tulkinnoista keskustelimme yhdessä kirjoittamisprosessin aikana. Havainnot kokosimme analyysimallin mukaan rakennetuille tekstin ja kuvituksen huomioon ottaville lomakkeille, ja lopullisen tulkinnan teimme yhdessä.

Taulukko 1. Analyysikehys proosateoksen miljööön tarkasteluun.

Miljöö Tasot	Sosiaalinen ympäristö	Fyysinen ympäristö	Ajallinen ympäristö
Mikrotaso	aktiiviset, päivittäiset kontaktit muiden kanssa (esim. perhe, kaverit)	välitön ympäristö, jossa hahmojen aktiviteetit sijoittuvat (esim. koti, pesä, lähimetsä)	välitön ajallinen ympäristö, johon henkilöhahmojen toiminta sijoittuu (esim. viikko, vuodenaika)
<i>Teksti</i>			
<i>Kuvat</i>			
<i>Kokonaisuus</i>			
Mesotaso	tutut, satunnaiset tuttavuudet	ympäröivät seudut ja alueet (esim. kaupunki, saaristo- tai vuoristoalue)	ajanjakso henkilöhahmojen elämässä (lapsuus, nuoruus, vanhuus)
<i>Teksti</i>			
<i>Kuvat</i>			
<i>Kokonaisuus</i>			
Makrotaso	erilaiset identiteettiyhteisöt (etniset tai ideologiset), lajit (esim. eläinlajit, fantasiayhteisöt)	luonnon tai hallinnon muodostavat rajat (esim. manner, planeetta, valtio)	laajempi aikakausi (esim. sukupolvi, keskiaika, 2200-luku)
<i>Teksti</i>			
<i>Kuvat</i>			
<i>Kokonaisuus</i>			

ILMASTOTOIMIJUUSDISKURSSIT

Ekososiaalisen sivistyksen mukaista systeemistä ajattelua ja ympäristön hyväksi toimimisen oppimista on käsitelty ekososiaalisen transformatiivisen oppimisen näkökulmasta Hakalan ja Matilaisen (2021) pro gradu -tutkielmassa. Toimijuuden tasot pohjautuvat O'Brienin, Selboen ja Haywardin (2018) ilmastoaktiivismin jaotteluun: maltillinen toisinajattelu (*dutiful dissent*), radikaalimpi toisinajattelu (*disruptive dissent*) ja vastakulttuurinen toisinajattelu (*dangerous dissent*) (käännös Pihkala ym. 2020, 163). Hakala ja Matilainen tunnistivat faircloughilaisen diskurssianalyysin

perusteella viime vuosien lastenkirjallisuudesta neljä ilmastotoimijuuteen liittyvää diskurssia: yksilöä vastuuttava kuluttajakansalaisuus, kritiikki nykyjärjestelmää kohtaan, ylisukupolvinen yhteisvastuullisuus ja keski- luokkaisen taustan resurssit.

Yksilöä vastuuttava kuluttajakansalaisuus oli aineiston kirjoissa valta- diskurssi, jossa aktiivisena toimijana on yksilö, joka kulutusvalinnoillaan vaikuttaa henkilökohtaisiin ilmastopäätöihinsä. Kritiikki nykyjärjes- telmää kohtaan taas vastadiskurssina valottaa nykyisten elintapojen, tottumusten ja ennen kaikkea yhteiskunnallisten rakenteiden ongelmalli- suutta suhteessa ilmastokriisiin. Toisena vastadiskurssina ylisukupolvisen yhteisvastuullisuuden diskurssi tarkastelee ilmastotoimia kaikkien suku- polvien yhteisenä ponnisteluna ja yhteistyönä, jolloin vastuu jakaantuu tasaisemmin ja oikeudenmukaisemmin. Valtadiskurssina keskiluokkaisen taustan resurssit eroavat kolmesta aiemmasta diskurssista, sillä se ei ole ilmastotoimijuuden muoto vaan taustaoletus, josta ilmastotoimia lähde- tään tekemään. Kirjoissa tämä ilmeni oletuksena lasten perheiden tietystä tulotasosta, jonka turvin tarjottuja ilmastotoimia voi lähteä toteuttamaan.

Yksilöä vastuuttaville ilmastoteoille tyypillistä oli nähdä yksilö kulutta- jakansalaisena, jonka ilmastoteot ovat ilmastolle ystävällisempiä kulutus- tottumuksia. Monet yksilön vastuulle annetut ilmastotoimet ovat ekososi- aalisen transformatiivisen oppimisen näkökulmasta hieman ongelmallisia. Valmiiden ohje- tai toimintamallien on tarkoitus korvata aiemmin totuttuja tapoja, mutta transformatiivisen oppimisen mukaan uusien toimintatapojen sisäistäminen edellyttää taustalla olevien juurisyyden ymmärtämistä.

Vastadiskurssissa esitetään vaihtoehtoisia ilmastotoimia yksilöä vas- tuuttavalle kuluttajakansalaisuudelle. Kritiikki nykyjärjestelmää kohtaan -diskurssissa esiintyy O'Brienin ja kumppaneiden (2018) tutkimuksen kahta jälkimmäistä nuorten ilmastoaktivismin muotoa: radikaalimpaa ja vastakulttuurista toisinajattelua. Radikaalimpaan toisinajatteluun liittyvät nykyjärjestelmää vastustavat elementit, kuten mielenosoitukset. Ylisukupolvisen yhteisvastuullisuuden diskurssi tavoittaa kestävään ke- hitykseen ja erityisesti ekososiaaliseen sivistykseen lukeutuvaa tavoitetta ymmärtää ilmiöiden ja tapahtumien kytköksiä. Sen sijaan, että esimerkiksi yksinomaan lapset tavoittelevat kestävä kehityksen mukaista suhtautu- mista ympäristöön, yhteisessä vastuunkannossa ovatkin mukana kaikki sukupolvet.

Jo tämän vuosituhannen alussa Clare Bradford (2003) toi esille, miten ympäristötemaisissa lastenkirjoissa lukijalle osoitetaan jopa kohtuuttomia vaatimuksia ympäristön hyväksi, eikä keskitytä lapsen oman mielikuvituksen ja oivalluksen voimaan. Lastenkirjojen mielikuvitusmaailmassa olisi ilmastotoimijuuden vahvistamisen lisäksi tilaa pohtia Värriin (2018, 107–143) peräänkuuluttamaa syvempää ja filosofisempaa tarkastelua ilmastokriisin ihmiskäsityksestä ja ennen kaikkea siitä, minkälaisen ihmiskäsityksen avulla selviämme ilmastokriisistä ja sen synnyttämistä ongelmista.

EKOLOGISET TAPAHTUMAYMPÄRISTÖT ILMASTOTOIMIJUUDEN AREENOINA

Teosten luontosuhteen ja lasten ilmastotoimijuuden tarkasteluun pureudimme kahden analyysitavan avulla. Tarkastelemme seuraavaksi teosten miljöötä fyysisen ja ajallisen ympäristönkuvauksen näkökulmasta mikro-, meso- ja makrotasoilla. Tämän jälkeen keskitymme sosiaaliseen ympäristöön ja pohdimme erityisesti lapsi- ja eläinhahmojen ilmastotoimijuuteen liittyvien diskurssien esiintymistä.

Palavat metsät, myrskyt ja katoavat eläinlajit

Fyysisen ja ajallisen ympäristön osalta analysoidut teokset muistuttivat toisiaan ratkaisuiltaan varsin paljon, koska ilmastomuutokseen liittyviä kysymyksiä on toistuvat kuvattu kuivuneina maastoina, toisaalta myrskyjen ja sateiden aiheuttamina tulvina tai napajäätiköiden sulamisena. Lähiluonnossa näkyviä muutoksen merkkejä on aiheesta tehdyissä uutisissa kuvitettu esimerkiksi teollistuneessa maisemassa kohoavin tupruttavin savupiipuin, avohakkuusta kärsivien metsien ja niistä katoavien eläinlajien kuvilla ja vedessä kelluvilla muovinpalasilla. Tällaiset mediasta ja lastenkirjoista tutut apokalyptiset kuvat (esim. Stephens 2010) toistuivat myös kohdeteoksissamme. Aiheet liittyivät päähenkilöitä välittömästi ympäröivään luontoon, elintilaan ja ajankuvaukseen. Ne olivat läsnä myös tilanteissa, joissa lapset itse eivät olleet aktiivisia toimijoita. *Kotimme on tulossa* -kirjaa lukuun ottamatta kuvituksissa synkkien kuvien

vastapainona toimivat idylliset, useimmiten luonnon vihreyttä esittävät maisemat. Gretan katsomissa dokumenteissa eläimet esitettiin yksittäisinä lajinsa edustajina, kuten jääkarhuna tai pingviineinä pienillä jäälautoilla, puunoksaan takertuvana koalana tai merikilpikonnana meressä.

Ajallinen ympäristö avautui teosten lukijoille nykyhetkenä, teknologisen kehityksen aikakautena ja saastutettuna toimintaympäristönä tai vertauskuvallisesti sadun tapaan olipa kerran -aikana. Muutos huonompaan suuntaan oli teosten tekstien mukaan tapahtunut useimmiten edeltävän ja nykyisen sukupolven aikana. Isovanhemmat kertoivat ajasta ennen ongelmia. Esimerkiksi *Näkymättömässä myrskyssä* mennyttä kuvattiin kiireettömänä ajanjaksona käyttäen ilmaisua ”Hitaina aikoina”. Muutoksen aika saatettiin myös sijoittaa tarkasti viimeisiin 150 vuoteen. Tarinoissa muutos liitettiin teknologiaan, teollistumiseen ja teknistymiseen. Näitä kuvattiin konkreettisesti kodinkoneiden sähköjohtojen, kännyköiden, savupiippujen tai isojen koneiden piirroksilla ja tekstimaininnoilla. Muutosta lähimenneisyudessa viestivät myös savuavat tai liekeissä olevat metsät ja avuhakuista jäljelle jääneet metsäraiskiot kantoineen. Mikrotasolla kuvaukset yksittäisten eläin- ja kasvilajien viimeisistä yksilöistä selitettiin lajituntomerkein tai tietopohjaisin ruuduin kuten *Hilppa Hömötiäisessä*. Makrotason fyysinen ja ajallinen ympäristön kuvaus toteutettiin pääasiassa tekstin avulla, mutta ilmastokysymysten globaalitasoa havainnollistettiin myös karttapalloon, karttakuvin ja kansainvälisyyteen liittyvin signaalein, kuten *Kotimme on tulessa* -kirjassa erikielisten tekstien näyttämällä kännykkäruuduissa. Näin ilmastotoimijuudelle avautui paikallisen ja globaalien tason areenoita.

Tarkasteltuun ilmiöön liittyvä negatiivinen ilmapiiri esitettiin useimmiten fyysisen ympäristön mesotason kuvauksissa tekstissä. Epämiellyttäviä asioita tai tunteita ei yhdistetty lasten kotiin tai eläinten pesiin eli heitä lähinnä olevaan ympäristöön. Toimijuuden näkökulmasta päähenkilöt miettivät tulevaisuutta itse, kun he suunnittelivat ratkaisuja roskien keräämiseen ja kierrättämiseen. *Meren maha on kipeä* -teoksessa lapset esimerkiksi huomauttivat isoisälle hänen tupakantumpeistaan ja niiden sisältämistä mikromuovihiukkasista. Fyysisen ympäristön kuvauksessa eläimet näkyivät kuvituskuvina, dokumenttien tai maiseman osina, kuitenkin usein sivurooleissa, ellei päähenkilö itse ole eläinhahmo, kuten Hilppa.

Lähiympäristön tuki tai yksinäiset toimijat

Sosiaalisen ympäristön kannalta teokset jakaantuivat selkeästi kahteen ryhmään. Neljässä teoksessa päähenkilö toimi suppeassa sosiaalisessa ympäristössä mikrotasolla, ja mesotasokin oli näissä lähes olematon. Makrotason yhteisönä esitettiin hyvin iso, samalla tavalla ajattelevien yksilöiden joukko, joka toimii yhdessä, kunhan päähenkilö oli saanut heidät mukaan toimintaansa. Näiden teosten vastapainona kolmessa kirjassa päähenkilö tai päähenkilöt esitettiin pienyhteisössä, jossa yksilöt tukivat toisiaan kodin piirissä.

Päähenkilöiden sisarusuhteet rakensivat yhteisöllisyyttä kirjoissa *Näkymätön myrsky* ja *Meren maha on kipeä*. Jälkimmäinen sijoittui afrikkalaiseen kylään meren rannalle, jossa sisarusukset Kofi ja Afi ryhtyivät tekoihin luonnon suojelemiseksi. Tämä on kirjassa konkretisoitu sisarusten huolena kilpikonnien ahdingosta. Toimintaa käynnistävät isoisän kertomat tarinat menneestä ajasta, isän ja äidin tuki sekä kilpikonnien hoitaja ja hänen ystävänsä. Samantapainen henkilöasetelma oli *Näkymätön myrsky* -teoksessa, jossa Jujua ja Aatosta tukivat heidän vanhempansa, vaari ja Moona-täti. Toisin kuin *Meren maha on kipeä* -kirjassa, eläimet eivät nouse *Näkymättömässä myrskyssä* toimijoiksi tai vuorovaikutteisiksi päähenkilöiden kanssa. Ympäröivä yhteisö lähti molempien parivaljakoiden toimintaan mukaan ja aktivoitui heidän kannustamana erilaisiin toimintoihin, niin talkoisiin kuin juhlimaankin. Yhteisöllisyys näyttäytyi voimavarana, eikä lapsia ympäröinyt joukko epämääräisiä aikuisia hahmoja, jotka toiminnallaan uhkaavat suistaa maapallon raiteiltaan. Samankaltainen mutta pienimuotoisempi yhteisöllisyys ympäröi myös Huliviliä, kun hän ryhtyi kasvattamaan lähiruokaa kirjassa *Hulivili ja oikkuileva ilmasto*.

Mikrotason ympäristön kuvauksesta tulevan lähituen merkitys puuttui yksittäin aktivoituvien luonnonsuojelijoiden Hilpan ja Pikku-Matelin sekä Gretan tarinoissa. Sivu- ja taustahenkilöt näyttäytyivät lähinnä makrotason toimijoina, jotka osallistuivat päähenkilöiden aikaansaamaan liikehdintään muutoksen aikaansaamiseksi ja herättämään ympäristötietoisuutta. Yksittäiset tukijat, kuten mummo *Pikku-Matelin laulussa* ja Villehard Valkoselkätikka *Hilppa Hömötiäisessä* tulivat vaikeimmassa tilanteessa apuun, mutta eivät näyttäytyneet keskustelukumppaneina, joiden kanssa tunteita jaetaan.

- Mutta minä en enää jaksa laulaa, sanoi Mateli väsyneenä. Olen antanut jo itsestäni kaiken, en jaksa edes nousta tältä mäträältä, en laulaa enkä puhua.
- Kultapieni, ei sinun yksin sitä tarvitsekaan tehdä, sanoi mummo ja veti keuhkonsa täyteen ilmaa. Hänen olkapäänsä kohosivat korkealla ja silmät pullistuivat kuin kurnuttavalla sammakolla. (Hytönen & Revonkorpi 2019, aukeama 26–27.)

Molemmissa teoksissa eläinhahmot toimivat ihmisten tapaan toimivina, puhuvina ja myös puettuina (Hilpalla on musta baskeri päässä) ja asumassa sisustetuissa kotikoloissa.

Rohkea tyttö ja jättiläiset ja *Kotimme on tulessa* kuvasivat päähenkilöt yksinäisinä toimijoina. *Kotimme on tulessa* mainitsi Gretan isän ja äidin sekä Roxy-koiran, mutta vaikka koira kulkeekin Gretan mukana, se ei ole aktiivinen toimija vaan tarkkailija. Mikro- ja mesotason sosiaalinen ympäristö oli molemmissa kirjoissa äärimmäisen suppea. Makrotasolla sosiaalinen ympäristö hahmottui kahtiajakautuneena: isoina tai jättiläismäisinä toimijoina, jotka eivät huomanneet Gretaa, ja Gretan ajatuksia kannattavana pääosin nuorista – ja myös plakaatteja kantavista eläinhahmoista – koostuvana joukkona, jossa yhteisöllisyyttä saattoi uumoilla vähäisistä henkilökohtaisista kontakteista. Näiden teosten loput erosivat kahdesta kotimaisesta teoksesta, joissa apurit iloitsivat lopusta yhdessä päähenkilön kanssa. *Rohkea tyttö ja jättiläiset* kuvasi Gretan ja koiran katsomassa ja tarkkailemassa muiden onnellisuutta vehreässä luonnossa. *Kotimme on tulessa* päättyi kolmeen toimijuuden lukijalle siirtämisen kannalta merkitykselliseen aukeamaan. Ensimmäisellä aukeamalla Greta seiso i yksin muiden edessä, selkä muihin päin ja oikean sivun kuvassa oli isolla pensselillä tekstattu ”Kuuletko sinä?” (s. 33). Aukeaman vasemman sivun kuvan alla oleva teksti kertoi siitä, miten Gretan hiljainen ääni oli kuultu. Seuraavalla aukeamalla (s. 34–35) toistui kuva yksittäin seisovista ja omia plakaattejaan nostavista lapsista ja nuorista. Kylttien tekstit kertoivat hädästä: ”Apua!”, ”Tulevaisuutemme tuhotaan”, ”Onko jossain hätäovi?”, ”Ei enää tekosyitä” ja ”Vaikuta älä vaikene” sekä ”Raha ei ratkaise”. Viimeinen aukeama (s. 36–37) poikkesi täysin muiden teosten lopuista. Siinä oli ainoastaan maalipensselillä vedetyt neljä sanaa: MITÄ SINÄ AIOT TEHDÄ?

Yhteisvastuuta ja ahdistusta

Kohdeteosten päähenkilöiden iällä vaikutti olevan selkeä yhteys siihen, millainen näkökulma ilmastonmuutoksen tarkastelussa oli. Mitä nuorempi päähenkilö oli, sitä pienempi hänen vastuunsa ja valtansa toimintaan oli. Päähenkilöistä nuorin Hulivili oli hänkin aktiivinen toimija, mutta toimet kohdistuivat paikallisesti omaan lähipiiriin, lähiruoan kasvattamiseen ja kierrättämiseen. Myös *Meren maha on kipeä* -teoksessa Afi ja Kofi toimivat lähipiirissään aktiivisesti. Näiden teosten päähenkilöiden teot ymmärretään toiminnan syy-seuraussuhteita käsiteltäessä ja heidän tulevaisuuteen suuntaavien ajatustensa avulla globaaleiksi toimiksi, joilla voidaan suoraan tai välillisesti vaikuttaa saastumiseen. Heitä voidaan kuvata maltillisiksi toisinajattelijoiksi, ja teoksissa nähdään kannustamista ympäristöystävällisiin tekoihin kotiarjessa. Ekokansalaisuuden ja globaalin tai lokaalin toiminnan näkökulmasta (Heggen ym. 2019; Massey & Bradford 2011) huomataankin, että yksilöä vastuuttava kuluttajakansalaisuus on läsnä lokaalilla tasolla nuorimpien päähenkilöiden kohdalla.

Yhteisvastuullisuuden näkökulmaa rakennettiin edellä mainituissa teoksissa kevyesti mutta eläinhahmoille roolia jakaen: Huliviliä opasti etana, Afa ja Kofia merikilpikonna. Tämän voi tulkita eläinten äänen ja toimijuuden ymmärtämiseksi. Sen sijaan vastuullisuuden ja globaalin ilmastotoimijuuden taakka painoi Greta-tyttöjä ja Pikku-Matelia. Pikku-Matelille valui vastuu luonnon tyynnyttelyssä ilman taustoitusta, eikä vastuu enää vaikuttanut olevan hänen ”kokoisensa” (ks. *child sized eco-citizenship*, Heggen ym. 2019). Eläinten aloitteellisuus näkyy eri tavoin. Hulivili-kirjassa etana antaa selkeitä ehdotuksia:

Etana näytti vakavalta ja sanoi: ”Se vaatii toimia meiltä kaikilta, myös sinulta. Voit vaikka pyöräillä ja kävellä useammin eskariin, kauppaan tai harrastuksiin. Se olisi paljon parempi ilmastolle kuin autolla kulkeminen. Muista myös olla tarkka sähkölaitteiden kanssa ja sammuttaa ne silloin, kun et käytä niitä.” Hulivili nyökkäsi ja päätti ottaa etanan neuvot käyttöön. (Nygård & Nygård 2020, 26.)

Merikilpikonna Luth puolestaan kertoo vertauskuvallisen mahakivun avulla Kofille ja Afile muoviroskan aiheuttamista eläinkuolemista ja vetoaa sisaruksiin:

- Meressä on paljon muovipusseja, Luth sanoo surullisesti huokaisten, – niin paljon, että monen eläimen maha on kipeä. Monet eläimet ovat kuolleet niiden takia. Luth katsoo lapsia ystävällisesti ja kysyy heiltä vielä:
- Ymmärrättekö te, mitä minä teille kerroin?
- Lapset nyökkäävät.
- Pitäkää hyvää huolta munistani ja poikasistani, kilpikonna pyytää ja liikkuu takaisin vettä kohti. (Havia & Amoussou 2020, 12.)

Vastaavanlaisella vertauskuvallisella tavalla apua pyydetään myös Gretalta:

Susi, jonka pehmeä turkki hehkui hopeanharmaana, astui esiin. Se painoi häntänsä surullisena kohti maata. ”Auta meitä, ole kiltti!” se kuiskasi. ”Metsä on rikottu, eikä meillä ole enää paikkaa minne mennä. Jättiläiset tuhoavat kotimme.” (Tucker & Persico 2020, 5.)

Rohkea tyttö ja jättiläiset -kirjassa metsän eläimet odottivat Gretalta apua, ja *Kotimme on tullessa* -kirjassa puolestaan Greta perehtyi ilmastonmuutokseen itse opettajan puheen jälkeen. Radikaalimpaan toimintaan, kuten mielenosoitukseen ja koululakkoon aktivoituminen näyttää teokset kritiikkinä nykyjärjestelmää kohtaan. Globaalin aktivismin näkökulma on myös liitettävissä päähenkilöiden ikään ja toiminnan mahdollisuuksiin (vrt. Ryman 2021; Stephens 2010). Aineisto osoittaa, että myös kuvakirjoissa käsitellään nykyään globaalin tason ilmastokysymyksiä. Mielenkiintoisen tulokulman vastuuseen ja aktivismiin tarjoavat *Hilppa Hömötiainen* ja *Pikku-Matelin laulu*, sillä ensimmäisessä päähenkilö on lintu ja jälkimmäisessä pieni satuolento, jonka taikavoimana on laulu. He molemmat elävät monilajiseksi tulkittavissa olevassa yhteisössä.

Käsittelyissä kirjoissa sosiaalinen ympäristö ja sen kollektiivit kuvataan eri tavoin. Osassa teoksia hyvien ja pahojen hahmojen välistä dikotomiaa kuvataan hahmojen kokoeron avulla. Ilman erottuvia henkilökohtaisia piirteitä, vain siluetteina tai isoina jättiläisinä, tai jopa siten, että kuvista rajataan hahmojen pää tai yläruumis pois, vahvistaa sitä, että tällaiset hahmot ovat kasvottomia makrotason toimijoita. Tästä esimerkkinä on *Näkymätön myrsky* -kirjan aukeaman kuvitus (s. 4–5) (kuva 1), jossa aikuiset näyttäytyvät mustina hahmoina vasemmassa yläkulmassa.

Kuva 1.

Heistä käytetään yleistäviä mainintoja, kuten isot, jättiläiset tai rakentajat. Muutamassa teoksessa kuten *Meren maha on kipeä* ja *Näkymätön myrsky* aikuisia ei kuvata yhtenäisesti toimivana joukkona. Heillä on erilaisia toimijarooleja, joista osa koituu luonnon hyväksi, toiset tuhoksi. Tällöin lasten vastuuta on jakamassa muitakin, eikä taakka näyttäyty liian raskaana – ajatus, joka toteutuu myös kirjojen valoisammassa yleisilmeessä.

Ylisukupolvinen yhteisvastuu näkyy erityisesti teoksissa, joissa mikrotasolla on vahva yhteisö. Erityisesti Gretasta kertovissa kirjoissa yksilön vastuu ja ekokansalaisuus näyttävät raskauttavina, ja vastuun jakaminen siirtyy lähitasolta suoraan Gretan kannattelemana makrotasolle. Tämä toki kuvastaa tilannetta, joka tapahtui Thunbergin koululakon käynnistämänä maailmanlaajuisena huomiona (Ryman 2021).

Ilmastoteot kuluttajakansalaisena näyttävät selkeimmin Hulivilissä, joka on kirjojen nuorin päähenkilö. Hän pohtii muiden toiminnan ja maailmanlaajuisen toiminnan sijaan omaa arkeaan ja omaa käyttäytymistään lähiruoan syöjänä ja kasvattajana sekä kierrättäjänä. Kierrättämisen ideologia tuokin tässä ja *Meren maha on kipeä* -kirjassa aktiivisen toimijuuden mikrotasolle konkreettisimmin.

Ekososiaalisen sivistyksen osa-alueista (Salonen 2014) taloudelliset intressit eivät nouse kohdeteoksissa esiin muutamaa kommenttia lukuun ottamatta. *Näkymätön myrsky* -teoksen lapset kapinoivat Kasvupäivän viettoa, sillä se korostaa kuluttajuutta ja kiihtyvää kehitystä. Yksittäiset kyltit nuorten käsissä sisältävät huomion rahasta ratkaisijana *Kotimme on tullessa* -teoksessa. Tavarantoimittaminen ja tehokkuus ilmenevät vain välillisesti tehdasviittauksissa *Hilppa Hömötiainen* ja *Rohkea tyttö ja jättiläiset* -teoksissa.

Aiemmasta tutkimuksesta (Hakala & Matilainen 2021) poiketen analysoimissamme kirjoista hahmottuu diskurssina myös ahdistava ilmastotoimijuus. Syynä tähän on todennäköisesti se, että käytetty analyysikehyks auttaa hahmottamaan sosiaalisen ympäristön systeemitasoa. Ahdistavan ilmastotoimijuuden piirteitä ovat toiminnan käynnistyminen yksilön heräämisestä, yksinäisen toimijan ahdistuminen vallitsevasta tilanteesta ja yhteisöllisen tuen saaminen myöhemmässä vaiheessa. Diskurssi näyttäytyy myös kuvituksessa, jossa päähenkilöt positoidaan apoka-

Kuva 2.

lyptisten maisemien ääreen yksin ja tummien pilvien alle ahdistettuna, kuten *Hulivili ja oiškuileva ilmasto* -kirjan kuvassa (s. 16–17) (kuva 2). Nuortenkirjallisuuden dystopiatarinoissa esiintyy nuori, vahva toimija (Laakso, Lahtinen & Samola 2019), ja löytämämme diskurssi saakin siitä vastakaikua.

ILMASTOTOIMIJOIDEN ÄÄNI

Suomalaista ekokritiikkiä tarkastelevan *Äänekäs kevät* -teoksen (2008) toimittajat Toni Lahtinen ja Markku Lehtimäki viittaavat teoksensa nimessä klassikkoteokseen, vuonna 1962 julkaistuun Rachel Carsonin *Äänettömään kevääseen*. Kohdeteoksissamme lasten ääni tuodaan kuuluviin. *Kotimme on tullessa* -kirjan viimeisillä sanoilla kirjaimet huutavat lukijan suuntaan kysymystä ”Mitä sinä aiot tehdä”. *Pikku-Matelin laulu* -teoksen päähenkilön ääni vaimenee ja luonto kärsii. Ääni toimii teoksessa vahvana metaforana, ja ääni on teoksissa annettu lapsille ja nuorille, ja heitä vastuutetaan sen käyttöön. Tämänkaltaisten teosten tarkasteleminen yhdessä nuorten lukijoiden kanssa antaa heille mahdollisuuden saada erilaisia näkökulmia ympäristöteksteihin ja niissä esitettyjen henkilöhahmojen rooleihin. Tällöin ne tarjoavat kontekstin kertoa omista tunteistaan ja kokemuksistaan samojen kysymysten äärellä. On kuitenkin muistettava, että kirjojen toimijuudet ja tunteet eivät siirry nuorelle lukijalle suoraviivaisesti, mutta osana ekokriittistä kirjallisuuskasvatusta ne voivat tukea oman ilmastotoimijuuden kehitystä (Myren-Svelstad 2020).

Erityisesti kirjoista löytämämme ilmastoahdistuksen diskurssi on syy keskustella teosten aiheuttamista tunteista. Tässä tutkimuksessa havaittu luontosuhteeseen ja eläinten rooliin keskittyminen saattaa jopa korostaa ahdistavan ilmastotoimijuuden representoimista (ks. esim. Gaard 2020; Pihkala 2020), koska eläimet ovat viattomia ja syyttömiä ja niillä kuitenkin on isojakin rooleja aineiston kirjoissa.

Kokemusten näkökulmasta analysoitavista kirjoista luontokeskeisin on *Meren maha on kipeä* -kirja, joka nimeään myöten tuo esiin luonnon kokijana. Kirjassa esiintyvä merikilpikonna kokee ja tuntee, samoin hänen poikasensa kasvaa ja pelkää uhkaavia kalastusverkkoja. Vaikka *Hilppa*

Hömötiäisessä henkilöhahmot esitetään lintuina, hyönteisinä ja nisäkkäinä, niiden toimintaa kuvataan hyvin samalla tavalla kuin ihmishahmoja – myös teknologia kuuluu heidän maailmaansa, ja kännykällä otetut kuvat itse asiassa ovat avainroolissa pelastamassa metsää. Teoksessa toteutuu myös ajatus ylilajisuudesta tai lajien välisestä yhteistyöstä.

LOPUKSI

Ilmastokriisin ja lasten toimijuuden tarkastelulla on paikkansa lastenkirjallisuuden tutkimuksen kentällä. Tarvetta on myös analyyttisille työkaluille, joilla puretaan teosten tapoja luoda todellisuuksia ja esittää luontoa ja luontosuhteita. (Oziewicz & Saguisag 2021.) Tämä artikkeli vastaa puutteisiin ja rakentaa diskurssianalyysin ja ekokriittisen miljöökuvauksen analyysimallin avulla kuvan 2020-luvun vaihteen kuvakirjoista, jotka käsittelevät ilmastotoimijuutta ja ilmastokriisiä. Pohdimme myös aiheen käsittelyä ja analyysin käyttöä ekokriittisessä kirjallisuudenopetuksessa.

Ilmastonmuutokseen liittyvät kysymykset näyttävät kuvakirjoissa apokalyptisten kuvien kera, edelleen (vrt. Stephens 2010): palavina metseinä, myrskyinä, yksinäisinä jääkarhuina sulavilla jäälautoilla. Nuorimmat päähenkilöt kohtaavat ilmastonmuutoksen turvallisen lähiympäristön kanssa, usein kuluttajakansalaisuuden näkökulmasta. Vanhemmat päähenkilöt jäävät ilmastokriisin kanssa yksin raskastakin vastuuta kantaa ja ahdistusta kokien. Ahdistuneiden ilmastotoimijoiden näkökulmaa ei lastenkirjallisuudentutkimuksessa ole aiemmin juuri käsitelty. Ilmastotoimijuus näyttyy teoksissa erilaisten luontokuvausten, lapsi- tai eläinpäähenkilöiden kombinaatioina. Aktiiviset toimijat voivat ryhtyä radikaaleihinkin toimiin kuten ilmastolakkoon Gretan tavoin tai muuttaa omaa käyttäytymistään ja kulutustottumuksiaan kuten Hulivili. Teosten erilaisuus tarjoaa kirjallisuuden opetukseen mahdollisuuksia keskustella oppilaiden kanssa erilaisista toimijuuksista ja niiden nostamista tunteista.

Ekologisen tapahtumaympäristön analyysimalli on sovellettavissa kirjallisuudenopetukseen ja kokeiltavissa eri kouluasteilla. Keskittymällä erikseen eri osa-alueisiin ja eri tason toimijoihin teoksista voidaan huomata seikkoja, jotka tukevat tekstin sanomaa tai mahdollisesti kyseenalaistavat sitä. Esimerkiksi ilmastotoimijuuden aiheuttama ahdistus ja toimijoiden

jääminen yksin hahmottui mikro- ja makrotason erojen tarkastelun avulla. Myös toimijoiden mahdollisuuksiin vaikuttaa ympäristössään tai laajemminkin päästiin käsiksi juuri eri tasojen vertailulla. Pienempien oppilaiden kanssa voidaan lähteä yhden ympäristön, vaikkapa fyysisen ympäristön tarkastelusta konkreettisilla huomioilla teosten eläimistä, kasveista ja maisemasta, ja lisätä ympäristön tai tasojen määrää vuosiluokkien myötä. Vaikeustasoa ylemmillä luokilla tai lukiossa voidaan tuoda sillä, että oppilaat vertailevat useampaa teosta.

Bronfenbrennerin kolmeen systeemitasoon perustuva analyysikehys toimi hyvin lähiluettaessa kuvakirjoja, joiden sivumäärä oli noin 30 sivua. Pidemmässä teoksissa, kuten *Meren maha on kipeä* ja *Näkymätön myrsky*, tarinoihin mahtuu useampia miljöökuvauksia, joissa päähenkilöt eivät itse ole mukana. Analyysikehykseen voisikin lisätä Bronfenbrennerin (1994) eksotason, jolla hän kuvaa systeemitasoa, joka ei suoranaisesti liity toimijaan itseensä, mutta vaikuttaa häneen välillisesti. Tälle tasolle voidaan sijoittaa esimerkiksi kunnan tasolla tehdyt päätökset vaikkapa kierrätyksestä. Analyysikehyksen käytössä voi ongelmia tuottaa kuvien ja tekstien tarkastelu analyysivaiheessa ensin erillään. Metodologisen uudistamisen lisäksi lisäpohdintaa ja jatkotutkimusta kaipaisi esimerkiksi se, millaisia eettisiä kysymyksiä toimijuuteen liittyy (vrt. Stephens 2010). Tässä artikkelissa esiinnoussut ahdistuneen ilmastotoimijuuden diskurssi kaippaa myös lisävalotusta, jossa voitaisiin käyttää affektiivisen kirjallisuudentutkimuksen teorioita.

ANALYSOIDUT TEOKSET

- Havia, Pirjo & Amoussou, Viktor (2020) *Meren maha on kipeä*. Helsinki: Lasten Keskus.
- Helander, Seija & Stolt, Anne (2019) *Hilppa Hömötiainen*. Vantaa: Enostone.
- Hytönen, Ville & Revonkorpi, Pete (2019) *Pikku Matelin laulu*. Vantaa: Enostone.
- Nygård, Tiina & Nygård, Marjo (2020) *Hulivili ja oikkuileva ilmasto*. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.
- Pelttari, Mikko & Kunnas, Jenna (2019) *Näkymätön myrsky*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Tucker, Zoë & Persico, Zoe (2020) *Robkea tyttö ja jättiläiset* (alkuteos *Greta and the Giants*, suomentanut Tuuli-Maaria Rauta). Helsinki: Lasten Keskus.
- Winter, Jeanette (2020) *Kotimme on tulossa* (alkuteos *Our house is on fire*, suomentanut Sanna Niemi). Hämeenlinna: Karisto.

LÄHTEET

- Ahearn, Laura (2001) Language and Agency. *Annual Review of Anthropology* 30 (1), 109–137.
- Bradford, Clare (2003) The Sky is Falling. The Children as Environmental Subjects Fin de Siècle. Teoksessa Roderick McGillis (ed.) *Children's Literature and the Fin de siècle*. Westport: Greenwood Press, 111–120.
- Bradford, Clare (2017) The Critical Reading of Children's Texts: Theories, Methodologies, and Critiques. Teoksessa Holly Johnson & Janelle Mathis & Kathy G. Short (eds) *Critical Content Analysis of Children's and Young Adult Literature: Reframing Perspective*. New York: Routledge, 16–27.
- Bronfenbrenner, Urie (1994) Ecological Models of Human Development. Teoksessa *International Encyclopedia of Education*. Vol 3, 2nd ed. Oxford: Elsevier, 1643–1647.
- Buell, Lawrence (1995) *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Buell, Lawrence (2005) *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Easterlin, Nancy (2016) Ecocriticism, Place Studies, and Colm Tóibín's "A Long Winter": A Biocultural Perspective. Teoksessa Hubert Zapf (ed.) *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology*. Berlin: De Gruyter, 226–248.
- Fairclough, Norman (2003) *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London & New York: Routledge.
- Gaard, Greta (2020) New Ecocriticisms: Narrative, Affective, Empirical and Mindful. *Ecozon* 11 (2), 224–233.
- Garrard, Greg (2004) *Ecocriticism*. London: Routledge.
- Garrard, Greg (2012) Introduction. Teoksessa Greg Garrard (ed.) *Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies*. London: Palgrave Macmillan, 1–10.
- Glotfelty, Cheryll (1996) Introduction. Teoksessa Cheryll Glotfelty & Harold Fromm (eds) *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. Athens (Georgia) & London: The University of Georgia Press, xv–xxxvii.
- Goga, Nina (2019) Økokritiske litteratursamtaler – en arena for økt bevissthet om økologisk samspill? *Acta didactica Norge* 13 (2), 3.
- Goga, Nina & Guanio-Uluru, Lykke & Hallås, Bjørg O. & Nyrnes, Aslaug (2018) Introduction. Teoksessa Nina Goga & Lykke Guanio-Uluru & Bjørg O. Hallås & Aslaug Nyrnes (eds) *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures – Nordic Dialogues*. Cham: Palgrave Macmillan, 1–23.
- Goga, Nina & Pujol-Valls, Maria (2020) Ecocritical Engagement with Picturebook through Literature Conversations about Beatrice Alemagne's On a Magical Do-Nothing Day. *Sustainability* 12 (18), 7653, 1–16.
- Guanio-Uluru, Lykke (2019) Education for Sustainability: Developing Ecocritical Literature Circles in the Student Teacher Classroom. *Discourse and Communication for Sustainable Education* 10 (1), 5–19.
- Hakala, Ellinoora & Matilainen, Reetta (2021) "Meillä on vain hyvä syy epäillä, että pitääkö kaiken aina kasvaa": Ekososiaalisen transformatiivisen oppimisen mukaiset ilmas-

- totoimijuudet lastenkirjallisuudessa*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202104213256>. (Viitattu 9.12.2022.)
- Heggen, Marianne P. & Sageid, Barbara M. & Goga, Nina & Grindheim, Liv T. & Bergan, Veronica & Krempig, Inger W. & Utsi, Tove A. & Lynngård, Anne M. (2019) Children as eco-citizens? *Nordina: Nordic studies in science education* 15 (4), 387–402.
- Koljonen, Marianna (2021) Eläimillä on hätä ja yhteinen kotimme on kipeä – aikuiset köntystelevät, mutta lapset tietävät mitä tehdä. *Virikkeitä* 1. <https://ibbyfinland.wordpress.com/portfolio/elaimilla-on-hata-ja-yhteinen-kotimme-on-kipea-aikuiset-kontystelevat-mutta-lapset-tietavat-mita-tehda/>. (Viitattu 29.10.2021.)
- Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna (2020) Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain* 17 (3), 52–69.
- Krogh, Ellen & Elf, Nikolaj & Høegh, Tina & Rørbech, Helle (2017) *Fagdidaktik i dansk*. Fredriksberg: Frydenlund.
- Laakso, Maria & Lahtinen, Toni & Heikkilä-Halttunen, Päivi (2011) Johdatus lasten- ja nuortenkirjallisuuden luontoon. Teoksessa Maria Laakso & Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–28.
- Laakso, Maria & Lahtinen, Toni & Samola, Hanna (2019) Young Saviors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias. *Utopian Studies* 30 (2), 193–213.
- Laaksonen, Kaisa (2020) Löydä vahvuutesi, suojele ympäristöä ja tunne oma kehosi – Lastenkirjainstituutin Kirjakori valottaa lasten- ja nuortenkirjallisuuden teemoja vuonna 2019. *Avain* 17 (2), 90–97.
- Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku (2008) Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki (toim.) Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–28.
- Lastenkirjainstituutti (2021) ”Kirjakori: Annual Statistics of Finnish Children’s and Youth Literature”, <https://lastenkirjainstituutti.fi/in-english/kirjakori-annual-statistics-of-finnish-childrens-and-youth-literature>. (Viitattu 28.10.2021.)
- Lucksinger, Annette (2014) Ecopedagogy: Cultivating Environmental Consciousness Through Sense of Place in Literature. *Pedagogy: Critical Approaches to Teaching Literature, Language, Culture, and Composition* 14 (2), 355–369. (Viitattu 9.12.2022.)
- Massey, Geraldine & Bradford, Clare (2011) Children as Ecocitizens: Ecocriticism and Environmental Texts. Teoksessa Kerry Mallan & Clare Bradford (eds) *Contemporary Children’s Literature and Film: Engaging with Theory*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 109–126.
- Myren-Svelstad, Per Esben (2020) Sustainable Literary Competence: Connecting Literature Education to Education for Sustainability. *Humanities* 9 (4), 141, 1–19.
- Nivala, Elina & Ryyänen, Sanna (2019) *Sosiaalipedagogiikka. Kohti inhimillisempää yhteiskuntaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- O’Brien, Karen & Selboe, Elin & Hayward, Bronwyn M. (2018) Exploring Youth Activism on Climate Change: Dutiful, Disruptive, and Dangerous Dissent. *Ecology and Society* 23 (3), 42.

- Opetushallitus (2014) *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Oziewicz, Marek & Saguisag, Lara (2021) Introduction: Children's Literature and Climate Change. *The Lion and the Unicorn* 45 (2), v–xiv.
- Pietikäinen, Sari (2020) *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pihkala, Panu (2020) Eco-Anxiety and Environmental Education. *Sustainability* 12 (23), 10149. <https://doi.org/10.3390/su122310149>. (Viitattu 9.12.2022.)
- Pihkala, Panu & Cantell, Hannele & Jylhä, Kirsti M. & Lyytimäki, Jari & Paloniemi, Riikka & Pulkka, Anna & Ratinen, Ilkka (2020) Ahdistuksen vai innostuksen ilmasto? Ilmastoviestinnän ja -kasvatuksen keinoja ilmastoahdistuksesta selviytymiseen. Teoksessa Elina Pekkarinen & Terhi Tuukkanen (toim.) *Maapallon tulevaisuus ja lapsen oikeudet*. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja; No. 4. Jyväskylä: Lapsiasiavaltuutettu, 153–171.
- Ryman, Cynthia K. (2021) Listening to *Heartbeat*: the Pulse of Ecofeminism in a Picturebook. *Environmental Education Research* 27 (6), 870–893.
- Rättyä, Kaisu (2010) Kohti ekokriittistä kirjallisuuskasvatusta. *Virikkeitä* 4/2010, 17–24.
- Rättyä, Kaisu (2018) Ecological Settings in Text and Pictures. Teoksessa Nina Goga & Lykke Guanio-Uluru & Bjørg Oddrun Hallås & Aslaug Nyrrnes (eds) *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures. Nordic Dialogues*. Cham: Palgrave Macmillan, 159–173. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90497-9_10
- Rättyä, Kaisu (2021) Kirjallisuusedidaktiikan mitä, miksi ja miten – Viisi näkökulmaa pohjoismaiseen kirjallisuudenopetukseen. Teoksessa Raili Hildén & Päivi Portaan-korva-Koivisto & Toni Mäkipää (toim.) *Aineenopetus ja aiheenopetus*. Ainedidaktisia tutkimuksia 20. Helsinki: Helsingin yliopisto, 31–47.
- Salonen, Arto (2014) Ekososiaalinen sivistys – kestävän hyvinvoinnin perusta. *Natura* 51 (4), 25–30.
- Short, Kathy G. with the Worlds of Words Community (2017) Critical Content Analysis as a Research Methodology. Teoksessa Holly Johnson & Janelle Mathies & Kathy G. Short (eds) *Critical Content Analysis of Children's and Young Adult Literature: Reframing Perspective*. New York: Routledge, 1–15.
- Smith, Michael W. & Wilhelm, Jeffrey D. (2010) *Fresh Takes on Teaching Literary Elements: How to Teach What Really Matters about Character, Setting, Point of View, and Theme*. New York: Scholastic.
- Stephens, John (2010) Impartiality and Attachment: Ethics and Eco-poiesis in Children's Narrative Texts. *International Research in Children's Literature* 3 (2), 205–216.
- Stephens, John (2015) Editorial: Critical Content Analysis and Literary Criticism. *International Research in Children's Literature* 8.1 (2015), v–viii.
- Suomen kustannusyhdistys (2021) *Vuositilastot*. [Http://tilastointi.kustantajat.fi/](http://tilastointi.kustantajat.fi/) (Viitattu 28.10.2021.)
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2013) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 10. uud. laitos. Helsinki: Tammi.
- Värri, Veli-Matti (2018) *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Wistisen, Lydia (2020) Ruotsissa ympäristöaihe vahvasti esillä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. *Virikkeitä* 3, 34–39.
- Yhdistyneet kansakunnat (1989) *Lapsen oikeuksien sopimus*. <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/> (Viitattu 28.10.2021.)